

L'OBRA DEL CANÇONER POPULAR DE CATALUNYA, AVUI *

L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, l'empresa iniciada per l'Orfeó Català –sota el patrocini del mecenes Rafael Patxot i Jubert– l'octubre de 1921, paralitzada a causa de la guerra civil i de les seves conseqüències, ha estat objecte durant més de cinquanta anys d'especulacions i ha donat origen a tota una autèntica mitologia, justificada per les circumstàncies que l'han envoltada d'un halo de misteri i que han impossibilitat de consultar-ne els materials durant tot aquest temps, i fins i tot han permès de suposar que aquests materials s'havien perdut o estaven a punt de perdre's per sempre o si més no d'ésser traslladats en algun indret molt llunyà.

Ja l'agost de 1943, Baltasar Samper, un músic mallorquí exiliat el 1939 que havia estat un dels més assidus col·laboradors de l'Obra del Cançoner, assenyalava des d'«El Poble Català» de Mèxic que, «quan les tasques» de l'Obra del Cançoner «foren interrompudes», al seu arxiu hi havia «més de 50.000 documents i 36.000 fitxes copiades». («Potser aquesta darrera xifra –afègia – no sigui rigorosament exacta, puix que hem de citar de memòria, però és almenys molt aproximada.») I es dolia, sense perdre l'esperança: «No hem pogut saber encara quin hagi estat el destí d'aquest quantió i valuósíssim material després dels esdeveniments [és a dir, de la guerra civil], però no desesperem d'aclarir-ho un dia o altre.»¹

I el 1982, en fer el recompte d'*Estudiosos i institucions* que s'havien dedicat a *La cultura popular a Catalunya* entre el 1853 i el 1981, Llorenç Prats, Dolors Llopart i Joan Prat comentaven que l'Obra del Cançoner «va crear un vast arxiu, en el qual es recolliren més de deu mil documents i on, a més anaren a parar una munió de

* Text de la lliçó de clausura de les Jornades d'Estudis Folklòrics celebrades a Vic del 12 al 14 de desembre de 1991.

1. Vegeu Baltasar SAMPER, *El folklore català i l'Obra del «Cançoner Popular de Catalunya»*, «El Poble Català», núm. 19 (juliol de 1943) i núm. 20 (agost de 1943). El fragment citat és al final del número d'agost.

materials i manuscrits inèdits aplegats abans de la seva fundació, entre ells l'abundant paperam de Marian Aguiló,² i conclouen: «Amb motiu de la guerra l'Obra va quedar sobtadament aturada i tots els materials continguts al seu arxiu foren traslladats per Patxot a Suïssa, d'on, segons tot sembla indicar, ja no tornaren mai més. — El darrer parador de tot aquest material és un dels misteris, juntament amb el d'alguns materials de l'«Arxiu d'Etnografia i Folklore», més complicats del folklore català.»³

Per citar només un darrer exemple, Llorenç Prats mateix, al seu llibre sobre *El mite de la tradició popular* considerava que «l'Obra del Cançoner, que va començar amb molta empena, es va anar neulant amb el pas dels anys, fins que, durant la Guerra Civil, Patxot s'endugué (totalment o parcialment) els materials a l'exili, començant per a aquests una odissea que encara no s'ha acabat».⁴

La veritat és que, malgrat el fons d'intriga afavorit per la reserva amb què els afers de l'Obra del Cançoner han estat duts durant tota aquesta darrera etapa, les coses han estat sempre clares i l'arxiu de l'Obra ha estat en bones mans, a l'espera d'un moment adequat per tornar-lo a posar en circulació i reintegrar-lo a Catalunya. Es tracta, certament, d'una història apassionant, que us convido a resseguir si més no en línies generals.

L'estiu de 1936, l'Obra del Cançoner no havia perdut ni poc ni molt l'empena que tenia en anys anteriors. És cert que feia temps que no havia aparegut cap dels volums dels impressionants *Materials* de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, iniciats el 1926, però l'Oficina del Cançoner treballava a bon ritme: Baltasar Samper, Josep M. Casas Homs i altres, sota la direcció del mestre Francesc Pujol i de mossèn Joan Puntí i Collell, hi continuaven posant en net l'enorme embalum de textos literaris i musicals que l'Obra havia anat aplegant, a través de les seves «missions», dels seus concursos i de donacions fetes per diverses persones, entre les quals destacava —ja hi tornarem— la d'Àngel Aguiló, que cedí a l'Obra una bona part del material folklòric del seu pare Marià.⁵ Algunes «missions» estaven en marxa, com cada estiu, amb la idea d'anar exhaurint totes les contrades del domini lingüístic català. Hi havia en preparació molt avançada publicacions importants com el *Diccionari de la dansa*, de Francesc Pujol i Joan Amades, del qual arribà a sortir molt més endavant el primer

2. Llorenç PRATS, Dolors LLOPART i Joan PRAT, *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions 1853-1981* (Barcelona 1982). p. 86.

3. *Ibid.*, ps. 86-87.

4. Llorenç PRATS, *El mite de la tradició popular. Els orígens de l'interès per la cultura tradicional a la Catalunya del segle XIX* (Barcelona 1988), p. 157.

5. Per a aquestes activitats en general, que ara no tinc temps de resseguir, vegeu l'excel·lent síntesi de Pere ARTIS, *L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, «Revista Musical Catalana», núm. 15 (gener de 1986), ps. 28-34, completada en alguns aspectes al capítol sobre Baltasar Samper inclòs al meu llibre *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme* (Montserrat 1992).

volum, amb data teòrica del 1936, i l'*Ideari Aguiló* compilat pacientment per mossèn Puntí, que ha romàs inèdit fins avui, juntament amb altres treballs destinats al volum IV de *Materials* de l'Obra del Cançoner... D'altra banda, del 18 al 25 d'abril s'havia reunit a Barcelona el tercer Congrés de la Societat Internacional de Musicologia, on presentaren comunicacions Josep Barberà, sobre les *Supervivències gregues en la cançó popular catalana*; Vicenç Maria de Gibert, sobre *Les melodies de les cançons romancesques a Catalunya*; Francesc Pujol, sobre *Ritme i metrificació de la cançó popular catalana*, i Baltasar Samper, sobre *El cant de les cançons de treballada a Mallorca*.⁶

Precisament el 19 de juliol, quan esclatà a Barcelona la revolta militar que convertí «la ciutat en un veritable camp de batalla», el mestre Joan Tomàs decidí de suspendre «el viatge que havia d'emprendre» aquell mateix dia «cap a la Vall d'Aran per fer-hi, a despeses i per encàrrec de l'Obra, una missió de recerca i recollida de cançons i músiques populars».⁷ El 21 d'agost del mateix any 1936, en plena «revolució» a Barcelona i a tot Catalunya, el Mestre Pujol, que fins aleshores era a Tremp, «visita l'oficina del Cançoner [a la via Laietana, núm. 21], en la qual saluda els que ara hi treballen: Baltasar Samper, Josep M.ª Casas i Vicenç M.ª de Gibert. Mossèn Joan Puntí no hi ha anat del 19 de juliol ençà, segurament perquè, a causa de la seva condició de sacerdot, no es deu deixar veure, posat el caire antireligiós que la revolució ha pres amb la devastació de gairebé tots els temples i la persecució i assassinat de multitud de religiosos i sacerdots de Barcelona i d'arreu de Catalunya. El Mestre Pujol comunica als presents que, com el Tresorer de l'Orfeó Català té rebuda del senyor Rafel Patxot que es troba a l'estranger, una postal on diu textualment que les seves fundacions se n'han anat als llims, resta suspès el funcionament de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i que, per tant, no podran ser lliurades als seus treballadors, les retribucions que percebien i en conseqüència els interessats són lliures de fer en endavant el que creguin més convenient. Com és natural se suspèn igualment el tiratge del Diccionari de la Dansa, dels Entremesos i dels Instruments de música i Sonadors que, redactat per l'Obra, aquesta actualment té en curs de publicació».⁸

Durant la resta de l'any 1936, Pujol, Josep M. Casas Homs i Gibert es reuniren «de tant en tant en l'Oficina del Cançoner[...] tant per parlar de la possible represa de les tasques de l'Obra com per anar vetllant per la conservació dels seus documents i nombrosos materials».⁹ El mes següent, les coses començaren a embolicar-se. El 13 de

6. Alexandre GALI, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya, 1900-1936*, llibre XII (Barcelona 1984), p. 180. Aparegueren ressenyes d'aquest congrés en diverses revistes especialitzades; la guerra civil, però, n'impedì la publicació de les actes, que ara hi ha el projecte de reprendre.

7. Notes del *Diari de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, manuscrit conservat actualment al fons Patxot de Montserrat.

8. *Ibid.*

9. *Ibid.*

gener de 1937, en efecte, el mestre Pujol fou «detingut per la policia especial de l'Eroles» —és a dir, Dionís Eroles, cap dels sinistres Serveis d'Investigació de la CNT-FAI— i es veié «obligat a permanèixer reclòs unes quantes hores en l'edifici de la Direcció de Policia». El dia 20 era una «patrulla de control» que acudia a l'Oficina de la via Laietana «demanant per Baltasar Samper», un home d'Acció Catalana, col·laborador de «La Publicitat» i vinculat a Lluís Nicolau d'Olwer. «Quan el porter els adverteix que l'oficina és tancada perquè no hi ha ningú, els de la patrulla es mostren disposats a rebentar la porta fins que el porter aconsegueix dissuadir-los-en encomanant-los que tornin l'endemà a les cinc de la tarda, hora en què el Mestre Pujol serà present a l'Oficina.»¹⁰ El dia 21, la «patrulla de control» féu dues noves visites a l'Oficina, primer sense trobar-hi ningú i intentant altre cop de rebentar-ne la porta, i després trobant-hi el Mestre Pujol, el qual rebé «els cinc homes que la formen degudament armats, un dels qual és italià i un altre francès. A llur insistència demanant per Baltasar Samper, el Mestre Pujol respon notificant-los que, d'encà de la suspensió de les tasques de l'Obra, el demanat ha deixat de concórrer regularment a l'oficina en la qual estava ocupat per la seva condició de músic, i, a preguntes dels visitants, els explica la finalitat i el funcionament de l'Obra bo i mostrant-los les seves publicacions. Després els de la patrulla demanen insistentment el domicili de Baltasar Samper, i el Mestre Pujol els fa la resposta que no el sap exactament, però que ells mateixos podran indagar-lo amb èxit si ho pregunten a l'Administració de Correus on el requerit exerceix un càrrec, o bé a la redacció del diari "La Publicitat" d'on fa anys que és el crític musical. Una volta assabentats, els de la patrulla se'n van sense fer registre ni causar cap més molèstia».¹¹

La situació, doncs, no era gaire optimista. Amb el senyor Patxot exiliat a l'estranger —fugitiu dels uns i aviat perseguit pels altres, considerat «burgès» pels anarquistes i «rojo-separatista» pels franquistes—, amb mossèn Puntí «desaparegut» per tal de no seguir la tràgica fi de tants dels seus companys del Foment de Pietat Catalana, amb en Baltasar Samper perseguit per les patrulles de control i refugiat al Casal de la Cultura de la plaça de Catalunya —on degué trobar el nou *modus vivendi* que li calia sens falta i on comprà fins i tot de poder publicar les peces que havia anat recollint a Mallorca per compte de l'Obra del Cançoner—,¹² no hi havia gaires possibilitats de tirar endavant ni de fer nous plans per al futur. Calia, si més no, salvar el que fos salvable i per això, el 15 de maig de 1937, l'advocat Francesc Maspons i Anglasesell — que després

10. *Ibid.*

11. *Ibid.*

12. Vegeu el meu llibre citat a la nota 5.

de la guerra continuà representant els interessos de Patxot— «visita al Mestre Pujol per tractar de la manera com se podrien salvar de l'esgarriament o de la destrucció tots els documents i materials nombrosíssims i valuosos, pertanyents a les institucions sostingudes pel senyor Patxot.¹³ Resultat de l'entrevista és l'acord d'anar en principi a la fundació d'un Patronat de totes aquelles institucions, i, amb el bon intent de fer-lo invulnerable, posar-lo sota el patrocini de la Generalitat de Catalunya. Abans, però, de fer cap gestió, el senyor Maspons escriurà al senyor Patxot exposant-li el projecte per si vol atorgar-li la seva aprovació».¹⁴

La desitjada aprovació de Patxot no va trigar gaire a arribar. El 24 de juliol del mateix any, «una volta celebrades vàries reunions de les persones destinades a formar part del Patronat en projecte i cursada la corresponent sol·licitud demanant per a dita organització el patrocini de la Generalitat de Catalunya, avui el seu "Diari Oficial" publica un decret de cultura que diu en el seu text»:¹⁵

«Les institucions Arxiu de la Masia Catalana i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, creades i sostingudes per l'eximí patrici Rafael Patxot, apleguen valuosíssims documents de l'art popular català, especialment en allò que es refereix a la Masia i a la vida pagesa, i a la música; és a dir, a l'habitatge, als mobles i motius ornamentals pagesos, als orris, a les porxades, a les cabanes, al pastoreig, a les indústries rurals, als costums i tractes d'aquest primordial aspecte de la vida de les gens catalanes i també al cançoner, que en bona part es trobava en via de desaparèixer, als ballers i a les lletres que s'hi canten.

»Aquest valuós material ofereix un camp d'estudi de la importància del qual dona idea la gran estima amb què ha estat considerat, no solament a la nostra terra, sinó també pels que n'han tingut coneixement en diferents països d'Europa.

»Totes aquestes circumstàncies que concorren en les esmentades institucions les fan mereixedores d'ésser posades sota la protecció de la Generalitat, tant més ara que per raó de la quantitat i de la qualitat de l'obra realitzada són instruments indispensables per a l'estudi de l'art popular a Catalunya.

»Per tant, vista la instància que en representació de les Institucions Patxot ha presentat el seu Secretari, i atès que en ella s'ofereix, ultra un local adequat per a instal·lar-hi aquelles institucions, de subvenir a les despeses que origina la nova ordenació a què són subjectes en virtut del present Decret, de conformitat amb l'informe de la

13. Per al mecenatge de Rafael Patxot, vegeu Josep IGLÉSIES, *L'obra i el mecenatge intel·lectual de Rafael Patxot i Jubert*, «Serra d'Or» (febrer de 1963), ps. 30-33; els articles *Institució Patxot i Patxot i Jubert*, Rafael, de la *Gran Enciclopèdia Catalana*, i el llibre de Josep M. ROIG i ROSICH, *La Dictadura de Primo de Rivera a Catalunya (1923-1930). Un assaig de repressió cultural* (Montsetrat 1922). Cal tenir ben presents, encara, les originals memòries de Patxot, titulades *Adéu a Catalunya. Guaitant enrera*. Fulls de la vida d'un octogenari (Ginebra 1952).

14. Notes del *Dietari de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*.

15. *Ibid.* El decret del Departament de Cultura al qual es refereix el *Dietari* és el *Decret pel qual són posades sota el patrocini de la Generalitat de Catalunya les institucions Patxot. Arxiu de la Masia Catalana i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, «Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya», núm. 205 (dissabte, 24 de juliol de 1937), ps. 321 i 325-326. El transcriu directament del «Diari Oficial», no del *Dietari*.

Comissió dels Serveis del Patrimoni Històric, Artístic i Científic, a proposta del Conseller de Cultura i d'acord amb el Consell,

»Decreto:

»Art. 1.º Són posades sota el patrocini de la Generalitat de Catalunya les Institucions Patxot, Arxiu de la Masia Catalana i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya.

»Art. 2.º És reconegut el Patronat de les Institucions Patxot, integrat pels següents membres: Eduard Fontserè, Professor, membre de les Fundacions Patxot; Josep Danès, Arquitecte, col·laborador en cap de la Masia Catalana; Mestre Francesc Pujol, Director de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya; Francesc de P. Maspons, Jurista, Secretari de les Fundacions Patxot; Antoni Gallardo, Arquitecte, col·laborador de l'Arxiu de la Masia Catalana, i al qual s'afegirà un representant del Departament de Cultura.

»Art. 3.º Les dues institucions esmentades seran instal·lades a les cases número 9 del carrer del Bisbe Català i número 12 del carrer del Monestir, del patrimoni del senyor Rafael Patxot, Fundador de les institucions, actualment incorporades al Departament de Cultura de la Generalitat.

»Art. 4.º El Patronat formularà un pla d'organització i un pressupost, els quals seran aprovats pel Conseller de Cultura, previ informe de la Comissió dels Serveis del Patrimoni Històric, Artístic i Científic. L'esmentat pla serà realitzat pel Patronat i les despeses seran a càrrec de les Institucions Patxot.

Barcelona, 21 de juliol del 1937.

LLUÍS COMPANYS

El Conseller de Cultura
CARLES PI I SUNYER.»

Semblava que d'aquesta manera l'Obra del Cançoner podria reprendre poc o molt les seves tasques i, de fet, el mes d'agost de 1937, «seguint instruccions rebudes del senyor Patxot, s'ordena a la Impremta Elzeviriana que prossegueixi la compaginació i, segons vagin enllestint-se'n plects, procedeixi al tiratge del primer volum del Diccionari de la Dansa, dels Entremesos i dels Instruments i Sonadors que l'Obra té en curs de publicació».¹⁶ Molts mesos més tard, el 31 de març, el *Dietari* de l'Obra anotava: «Després d'una considerable interrupció de les tasques de compaginació i tiratge del primer volum del Diccionari de la Dansa, dels Entremesos i dels Instruments i Sonadors, interrupció deguda a les dificultats econòmiques creades per la prohibició governativa de disposar lliurement del compte corrent del senyor Patxot, una volta vençudes aquestes dificultats, són represes les tasques damunt dites.»¹⁷ Aquest primer volum devia quedar enllestit abans del final de la guerra i aviat en corregué algun exemplar —possiblement relligat a corre-cuita—, però, segons la documentació que he pogut veure de l'arxiu de l'Obra del Cançoner, no fou lliurat a Joan Amades fins al juny de 1947 i no fou posat a la venda fins al primer trimestre de 1948.

16. Notes del *Dietari de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*.

17. *Ibid.*

Tanmateix, la resta de les activitats de l'Obra quedaren completament paralitzades i aviat va caldre prendre precaucions per a evitar que els bombardeigs, que colpien cada cop amb més intensitat Barcelona, no en fessin malbé els materials. El mes d'octubre de 1937, el *Dietari* precisa: «Considerant que en algun dels bombardeigs a què, durant la guerra actual, està subjecta la ciutat de Barcelona, l'edifici on és instal·lada l'Oficina de l'Obra, on és continguda una gran quantitat de documents i materials, podria resultar destruït o tan seriosament avariats que aquells documents es perdessin irremissiblement, seguint instruccions, donades pel senyor Patxot, és trobat un local a posta on són duts els documents i materials de caràcter original, restant a l'oficina de l'Obra tot el cedulari de còpies enllestir fins a la suspensió de les tasques. D'aquesta manera, partit en dos llocs diferents el material doble, és més possible de salvar, davant tota desagradable eventualitat, o bé el material original o bé el que fins al moment actual és extret en còpies.»¹⁸

Més encara, el 15 de gener de 1938, «a causa d'haver estat ocupada, primer per oficialitat del Cos de Transmissions i ara darrerament per la Conselleria de Governació i Assistència Social del Govern de la Generalitat de Catalunya, la finca del carrer del Monestir confiada al Patronat de les Institucions Patxot, segons consta en el Decret de la seva formació, i que estava destinada a l'acollida i funcionament de tots els valuosos elements d'art popular català que allà havien d'ésser oferts als estudiosos com a material per a llurs investigacions, l'esmentat Patronat acorda suspendre la seva actuació per a mentre durin les actuals circumstàncies», i pocs dies més tard, el 26 de gener, «essent imminent l'ocupació de la finca n.º 20 del Passeig de la Bonanova, domicili particular del senyor Patxot que n'és el propietari, per oficialitat del Cos d'Aviació, és retirada d'aquell lloc la documentació de l'Obra del Cançoner que encara hi havia i és convenientment acoblada a la restant per a la seva guarda».¹⁹

Fins al final de la guerra civil, doncs, tot el fons de l'Obra del Cançoner continuà a Catalunya, gelosament vigilat pel mestre Pujol i pels representants del senyor Patxot. Mentre Pujol fou viu, sembla que el senyor Patxot confià en ell i deixà passar el temps, possiblement esperant un canvi de conjuntura —no oblidem que eren els anys de la Segona Guerra Mundial— que permetés una reestructuració del mapa d'Europa i una substitució del règim autoritari i anticatalà del general Franco per un govern democràtic de nou encuny. Però Pujol morí al final del mes de desembre de 1945 i el general Franco havia de durar fins trenta anys després, malgrat totes les previsions. El 1946 mateix reprengué les seves activitats l'Orfeó Català, que fins aleshores havia donat suport a l'Obra del Cançoner i hi havia intervingut a través del mestre Pujol, i

18. *Ibid.*

19. *Ibid.*

els seus nous dirigents —Lluís M. Millet, director, i Joaquim Renart, president— no saberen o no pogueren guanyar-se la confiança del senyor Patxot, cosa que desencadenà una dinàmica penosa i perillosa, que arribà a desembocar en un plet en tota regla, en el qual els tribunals donaren —amb tota justícia— raó al senyor Patxot, que des del primer moment havia promogut l'Obra del Cançoner, l'havia sufragada fins al darrer cèntim amb els seus diners i s'havia preocupat constantment pels seus progressos, fins al punt de fer-se instal·lar una taula a l'oficina de la via Laietana.²⁰

A conseqüència de tot això, els materials de l'Obra, llevat d'algunes excepcions o d'alguna cosa que restés per error a l'Orfeó o a les mans d'algun particular,²¹ roman-gueren del tot en poder dels representants del senyor Patxot, el qual tenia un enorme interès en la salvaguarda de la feina feta, però no acceptava de cap manera que la tasca empresa fos continuada fins que les circumstàncies polítiques canviessin radicalment a l'estat espanyol, i li devia fer por que, en un moment o altre, els materials que ell havia contribuït a aplegar fossin aprofitats per a publicacions en castellà dutes a terme per la institució cultural franquista per excel·lència, el Consejo Superior de Investigaciones Científicas, a l'Instituto Español de Musicología en el qual manava el seu antic col·laborador mossèn Higiní Anglès. Per això degué donar ordres d'amagar aquests materials en un lloc segur i, més encara, durant els anys cinquanta en féu dur una bona part —escollida amb uns criteris que no sé valorar— a Suïssa, on els diposità no en un banc —com més d'un cop he sentit dir—, sinó en una institució religiosa de tota confiança.

D'aleshores ençà fins ara, doncs, els materials de l'Obra del Cançoner han romàs tancats i barrats, tot i que en algun cas hi ha hagut qui ha aconseguit de tenir-hi accés, si més no parcial. El 31 de gener de 1967, per exemple, Diego Catalán, continuador del *Romancero hispánico* de Ramón Menéndez Pidal —que havia tingut relacions positives, però no sempre cordials, amb Patxot i els seus col·laboradors abans de la guerra—, s'adreçà als representants de la família Patxot a Barcelona (el senyor Patxot

20. Hi ha dues delicades referències a tot aquest afer a l'article de Pere Artís citat a la nota 5. Pere Artís mateix ha tingut la gentilesa de comunicar-me tot el material d'arxiu que ha recollit a l'Orfeó Català, que he pogut completar en alguns casos amb l'escassa documentació arribada a Montserrat amb la resta de l'arxiu Patxot.

21. Patxot mateix, a *Guaitant enrera*, es queixa d'algunes coses que no li foren tornades al seu moment, com algun instrument musical i els famosos cilindres utilitzats pels «missioners» de l'Obra per enregistrar els cants que consideraven més interessants i més difícils de transcriure. Amb les vicissituds de la postguerra, sens dubte quedaren a l'Orfeó o en mans de particulars alguns documents o algunes carpetes que pertanyien al fons de l'Obra. D'altra banda, ni al fons de Suïssa ni al de Barcelona no he pogut localitzar els quatre volums de cançons populars mallorquines recollides pel sacerdot i historiador felanitxer Cosme Bauzà Adrover, lliurats a l'Obra a través de Baltasar Samper (val a dir que, segons que em va comunicar mossèn Pere Xarrena, hi ha còpia d'aquest material a l'arxiu de mossèn Bauzà, ben conservat a Felanitx, com he tingut ocasió de comprovar).

era mort des del 1964) i els demanà algunes informacions per a completar un dels volums en preparació del *Romancero*. El 13 de març del mateix any, li respongué, en nom de l'Administració Patxot-Rabell, Joan Soler i Riber, el qual li deia textualment:

«*May Sr. mío:*

«*Correspondo a su grata del 31 de enero. No he podido hacerlo antes, porque he deseado consultar con los legatarios del finado D. Rafael Patxot sobre las posibilidades de consulta de los materiales conservados en Ginebra.*

«*Las fichas matrices —“en limpio”— del CANÇONER, con sus clasificaciones, micros, etc. debido a ciertas depredaciones sufridas por la INSTITUCIÓ fundada por el Sr. Patxot, se conservan actualmente en Ginebra, y me dicen sus descendientes que son imposibles de consultar, tanto por algunas decisiones de conjunto no adoptadas aún —en relación con todos los depósitos culturales existentes— como por su misma situación material, que imposibilita actualmente su consulta e incluso sacar fotocopias o microfilms. Me dicen que en el futuro, pero sin poder precisar época, podrá existir alguna posibilidad de consulta; entonces, desde luego, sería posible localizar las piezas que Vd. indica.*

«*En cuanto a los depósitos de Barcelona, existe gran cantidad de materiales: originales, apuntes, resultados de encuestas, etc. pero con el grave inconveniente de no estar clasificados por materias. Como consecuencia, su examen será laborioso y requeriría que Vd. pudiese designar alguna persona con conocimientos suficientes y disponiendo de tiempo para “cribar” los materiales reunidos. Desde luego estoy a su disposición para concordar con Vd. el citado examen; si prevé Vd. algún próximo viaje a Barcelona, sería conveniente entrevistarnos.*

«*En cualquier caso, me indican los herederos de D. Rafael Patxot que, interín no se adopten ulteriores decisiones, cualquier información que podamos facilitarle deberá ser citada como de “fuente privada” u otro eufemismo análogo, sin revelar el verdadero origen.»²²*

22. Carta conservada al Seminario Menéndez Pidal, de Madrid. En dec fotocòpia a l'amistat de Salvador Rebés. He pogut localitzar i reconstruir la carta de Diego Catalán del 31 de gener de 1967, que arribà a Montserrat estripada en diversos trossos. Anava adreçada al «Sr. Soler, Lauria, 49, Barcelona», i li comentava: «*Durante mi última estancia en Barcelona, mi buen amigo R. Aramón i Serra me hizo saber que había tratado con Vds. acerca del deseo que yo había manifestado de utilizar ciertas versiones inéditas de romances catalanes reunidas por el Cançonet, y me dió cuenta de la amable acogida que Vds. habían dispensado a su petición. — El interés que tengo es doble. Por una parte estoy preparando un volumen de “materiales” del Romancero en que pretendo ofrecer a los estudiosos de la poesía popular todos los textos adsequibles [sic] acerca del tema de la boda estorbada por el regreso del cónyuge que se creía desaparecido, en las cuatro lenguas hispánicas: portugués, castellano, catalán y judeo-español. Dispongo en la actualidad de unas 650 versiones y aún espero incorporar 20 versiones más de los sefardíes residentes en los Estados Unidos (que me han ofrecido recientemente los profesores Armistead y Silverman). De Cataluña poseo varias versiones, claro está, pero me satisfaría grandemente poder completar el panorama con otros textos catalanes de estos romances, a fin de que las comarcas de habla catalana no parezcan más pobres en variantes que las regiones de habla castellana. — Al mismo tiempo estoy haciendo un estudio del tema de El Enamorado y la Muerte. Además de los textos trovadorescos conexiónados con el romance moderno, manejo versiones de los judíos sefardíes de Oriente y del NO de España; también conozco varias versiones catalanas, pero me consta, que entre los materiales del Cançonet se ballaban otras versiones inéditas que me interesaría mucho poder estudiar. — Le adjunto unas listas con las versiones catalanas que conozco y con las versiones de cuya existencia tengo noticia,*

Diego Catalán aprofità de bon grat l'avinentesa, a la qual havien contribuït gestions prèvies fetes personalment per R. Aramon i Serra,²³ i pogué consultar de prop uns materials que l'impressionaren vivament, tot i que mai no sabé el lloc exacte on es trobaven. En tot cas, pogué fotocopiar-ne una bona quantitat, molt superior al que demanava a la seva carta, i més endavant intentà de tornar-hi a tenir accés per completar la seva fructífera cacera. Però aleshores no tingué sort: els materials havien canviat de casa i havien esdevingut inaccessibles, i continuaren essent inaccessibles per a tots els qui en un moment o altre vam intentar-ne la consulta.²⁴

L'interès que es va anar suscitant pels diversos aspectes del folklore i de l'etnomusicologia a casa nostra va dur, lògicament, moltes persones i moltes institucions a cercar una manera o altra de recuperar per a Catalunya els materials de l'Obra del Cançoner i la família Patxot fou objecte, al llarg de molts anys, de demandes, de pressions i de súpliques perquè aquests materials esdevinguessin assequibles. Una d'aquestes iniciatives fou la que em posà en contacte al final de 1979 amb els descendents del senyor Patxot. Al V Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes em correspongué de presentar una ponència sobre Marià Aguiló i la poesia popular, un tema que m'apassionava des dels meus anys universitaris, durant els quals havia tingut el privilegi de tenir a les mans les carpetes d'Aguiló guardades llavors per Josep M. de Casacuberta i ara a la Biblioteca de Catalunya. No cal dir que, en parlar d'Aguiló, no podia oblidar el tema de l'Obra del Cançoner, que contenia una altra rastellera de carpetes del poeta, folklorista i filòleg mallorquí, cedides generosament a l'Obra pel seu fill Àngel. Una simple al·lusió es convertí en detonant d'una discussió inacabable i interessantíssima, en la qual tothom hi digué la seva i on es comentaren aspectes dignes de la millor novel·la policíaca, bé que no sempre prou exactes, com quan ens asseguraren que els materials de l'Obra que encara hi havia a Barcelona havien estat enviats a l'estranger i, juntament amb els de Suïssa, venuts a una prestigiosa universitat americana, on «casualment» llavors era professor Diego Catalán en persona.²⁵

pero que no he conseguido ver. — Vds. me dirán en qué pueden satisfacer mis aspiraciones. Estoy a su disposición si creen más fácil el que yo acuda a Barcelona, que el hacer microfilm, xerocopiar o fotocopiar, a cuenta mía, los textos que puedan proporcionarme.»

23. Aquesta intervenció em consta no solament per la carta de Diego Catalán, sinó directament a través del senyor Aramon, aleshores, Secretari general de l'Institut d'Estudis Catalans. Per una via semblants, Joan Fuster, segons em comentà ell mateix durant el Col·loqui d'Alacant el setembre de 1991, tingué accés al fons Patxot de Barcelona quan preparava el seu llibre sobre els bandolers catalans, bé que no en pogué aprofitar res.

24. Cap als anys setanta, jo mateix ho vaig intentar amb l'ajuda del senyor Aramon, mestre meu als Estudis Universitaris Catalans. En aquest cas, la seva intervenció fou del tot inútil.

25. A *Mala memòria* (Barcelona 1987), ps. 175-176, Maria-Aurèlia Capmany féu referència a aquest Col·loqui i a l'anterior Congrés de Cultura Catalana, que també s'havia ocupat del tema: «quan vaig

Com a conseqüència d'aquesta animada discussió, en la qual prengueren part personalitats tan conspícues com Pere Bohigas, Ramon Sugranyes de Franch, Maria-Aurèlia Capmany, Josep Romeu i Figueras o Joaquim Molas, el Col·loqui va decidir la redacció d'un document per demanar a la família Patxot que «els materials de l'Obra del Cançoner no surtin mai de Catalunya i restin sempre a l'abast de tots els investigadors capacitats», i per recordar-los respectuosament que «al fons subsidiat pel senyor Patxot s'afegiren d'altres aportacions d'òrgens diversos que ningú no té dret a tancar al treball dels interessats, puix que aquest conjunt documental forma un tot unitari que no es pot dividir per tal com els qui hi aportaren materials ho feren pensant en una obra unitària que havia d'ésser el *Cançoner popular català*».²⁶

En tant que secretari de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, organitzadora del Col·loqui d'Andorra, em tocà de fer arribar aquest text als hereus de Rafael Patxot i Jubert i en vaig rebre una resposta cortesa i esperançadora, que donà lloc a una breu correspondència posterior. En resum, estaven d'acord gairebé en tot amb nosaltres i m'asseguraren que el senyor Patxot ho havia deixat tot previst i que, al seu moment —un moment que, pel que vaig poder entendre, tenia una relació molt directa amb l'evolució democràtica de l'Estat espanyol—, el fons de l'Obra del Cançoner tornaria a Catalunya i esdevindria consultable. Em demanaven, amb tot, que volgués calmar les impaciències desfermades d'alguns franciradors que haurien volgut cremar etapes massa de pressa i m'advertien discretament que, en cas que a la premsa apareguessin excessius penjaments sobre la matèria, hi havia el perill que els materials del Cançoner es perdessin definitivament per a Catalunya.

No cal dir que vaig fer mans i mànigues per calmar els ànims i per imposar silenci, ben convençut que les promeses que m'havien estat fetes anaven de debò. Encara no

saber que el cançoner finançat per en Patxot se n'anava de Suïssa cap a San Diego, Califòrnia, vaig pensar que calia evitar-ho. El senyor Patxot havia finançat el treball, em deien, però era hores i hores de feina de gent de casa nostra sobre un tema que havia de revertir sobre la nostra mateixa cultura i en què molta gent nostrada s'havia cremat les celles. Era el moment del Congrés de Cultura Catalana i l'àmbit d'etnografia i folklore es va sensibilitzar per la qüestió. Se'm va encomanar que escrivís un article per començar la protesta. Però abans d'haver entregat l'article un dels caps clars del país em va aturar: —Res d'això, no facis res. Tu no coneixes en Patxot, deixa-ho de la meva mà—. Evidentment, jo no coneixia en Patxot. És clar que no m'hauria fet res ofendre'l. —Se'n va tornar a parlar al congrés de l'AILLC a Andorra. En aquell moment el cançoner encara era a Suïssa. Era un bon moment per reclamar-lo. En Patxot, patriota de pro, s'havia negat sempre a cedir els seus patracols a una Catalunya sota la bota franquista. Però Franco ja no existia. Era, doncs, el moment. Tanmateix el cançoner Patxot va ser venut o regalar, això no ho sé, a San Diego, Califòrnia. Però no cal armoïnar-s'hi, perquè la Universitat de San Diego sempre ens en farà uns microfilms, pagant i agraint.» Mentrestant jo estava ben tranquil que el fons Patxot no era a San Diego: poc temps després del Col·loqui d'Andorra, una musicòloga catalana que havia estudiat a Madrid em telefonà de part de Diego Catalán per demanar-me si sabia on eren els papers de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya...

26. Aquest document fou publicat a les actes del Col·loqui i ja abans a «Serra d'Or» (novembre de 1979), p. 18.

sé ben bé com, me'n vaig sortir, sempre amb l'ai al cor que, per culpa dels uns o dels altres i malgrat la bona voluntat de tots, perdéssim bous i esquesles. De cap manera, però, no podia pensar que al cap d'uns quants anys em tocaria d'acollir a Montserrat el sospirat fons de l'Obra del Cançoner i que, després d'unes negociacions llargues en les quals mai no vaig intervenir d'una manera directa, podríem reunir els materials conservats a Barcelona i els materials que enguany mateix han tornat de Suïssa, cedits amb una generositat absoluta per la família Patxot, sense imposar cap condició i amb el millor desig que l'arxiu de l'Obra del Cançoner pugui ésser útil per als estudiosos, tal com sempre havia desitjat el senyor Patxot.

A hores d'ara, aquests materials han estat trets de les seves caixes i n'ha estat feta una primera ordenació, que permet de constatar que, en línies generals, són complets i es troben en un bon estat de conservació, tot i que es tracta de materials fràgils, que no és possible de manipular gaire i que, pel fet de trobar-se en una bona majoria en carpetes o solts, poden ésser perduts o esbarriats fàcilment. Tot plegat, doncs, en desaconsella la consulta directa, que mirarem de substituir «doblant-los» d'alguna manera i dipositant-los, totalment o parcialment, en forma de microfilms o per tècniques més modernes de *scanner*, en alguna institució adequada de Barcelona.

En conjunt, fins ara han arribat a Montserrat quaranta-vuit caixes des de Suïssa i catorze caixes de material conservat a Barcelona (complementat amb diversos fitxers, caps de cartó, caixes de fusta velles i sacs de documentació, que contenen gravats —ja utilitzats a les publicacions d'abans de la guerra—, interessantíssimes fotografies i papers de diversa mena, que de moment es mantindran reservats). El «fons de Suïssa» conté fonamentalment les «missions» de l'Obra, juntament amb altres carpetes de material divers amb un total de dues-centes trenta-una carpetes (algunes de les quals duen un número bis), i on hi ha l'original de l'*Ideari Aguiló* de mossèn Puntí, a punt d'anar a la impremta un cop passat a màquina. La sorpresa més gran del fons de Suïssa ha estat, amb tot, l'arxiu de Rossend Serra i Pagès, que ens pensàvem que havia anat íntegrament a la Casa de l'Ardiaca; en realitat, abans de la guerra l'Obra del Cançoner en rebé quaranta-una carpetes, fonamentalment sobre cançons i llegendes entre les quals he pogut localitzar el preciós original del *Rondallaire* de Pau Bertran i Bros.

El «fons de Barcelona» conté, com ja sabem, el Cançoner de Marià Aguiló, constituït per trenta-nou carpetes, que no solament es refereixen a cançons, sinó a altres temes folklòrics (rondalles o refranys, per exemple) i fins i tot a altres temes que interessaven Aguiló, com la llengua o la literatura catalanes. Com ja era conegut, aquestes carpetes d'Aguiló contenen un bon nombre d'autògrafs de Jacint Verdager i un impressionant tou de notes d'Aguiló mateix sobre la manera com recollia les cançons, com volia anotar-les i com experimentava les rivalitats amb altres escriptors

renaixentistes, com Milà i Fontanals o Antoni Bofarull. No teníem cap notícia, però, que al costat d'autògrafs verdaguerians que corresponen a cançons recollides pel gran poeta de Folgueroles, hi hauria també algun fragment de versos originals, que devia haver fet arribar a Aguiló per demanar-li'n l'opinió. De Barcelona han arribat també un bon nombre de carpetes i de volums sense numerar, bastants dels quals van arribar en desordre o d'una manera parcial (més de dos-cents a l'engròs).

Un cop feta aquesta primera feina de classificació, que ha permès d'identificar i de reunir peces que per una raó o altra havien restat disperses o incompletes i d'omplir un bon nombre de noves carpetes, sempre mirant de no barrejar res i de mantenir-ho tot tal com estava a Barcelona o a Suïssa, em proposo ara de redactar un inventari complet de tot el material arribat. Com és de suposar, no podrà ésser un catàleg exhaustiu de tots els documents conservats, però sí una relació carpeta per carpeta, o volum per volum, que permeti de conèixer-ne, amb més o menys detall, el contingut, la procedència i els collectors. Tot plegat permetrà de fer-se càrrec del ric contingut de l'arxiu i en facilitarà, al seu moment, una ràpida consulta.

Sí no hi ha res de nou, aquest catàleg, que dedicarà un interès especial al fons Aguiló, serà redactat i publicat durant el curs dels anys 1992 i 1993, acompanyat d'un índex onomàstic i toponímic que n'augmenti la utilitat i el valor. Al mateix temps, estic preparant l'edició de l'*Ideari Aguiló* i tinc el projecte d'anar publicant en anys successius les memòries de les «missions» de l'Obra del Cançoner que encara no havien aparegut als volums de *Materials* d'abans de la guerra. Mentrestant, espero que arribaran encara a Montserrat les fitxes de textos literaris i musicals que en aquests moments es troben a Suïssa, cosa que permetrà un estudi molt més fàcil de les cançons recollides als Països Catalans durant els segles XIX i XX (val a dir que aquestes fitxes no solament tenien en compte els textos que havien estat recollits a les «missions», sinó que els redactors de l'Oficina de la via Laietana despullaren també el fons Aguiló, el fons Serra i Pagès, altres donacions a l'Obra i, encara, llibres i revistes del segle passat i del moment; d'altra banda, hi afegiren peces procedents de reculls que havien estat només deixats a l'Obra i que ara resulten impossibles o si més no difícils de localitzar).

Tot plegat, es tracta d'una bella tasca, una tasca que és un simple inici de la que, en un dia no llunyà, podran fer tots els estudiosos que ho desitgin. Així el misteri esdevindrà claror i sens dubte la feina duta a terme amb tanta abnegació pel mestre Pujol i pels seus col·laboradors donarà fruit abundant i serà llavor de noves vocacions i de noves recerques.

JOSEP MASSOT I MUNTANER
Abadia de Montserrat